

UNIVERSITETSBIBLIOTEK
1980

The Nordic Languages and Modern Linguistics

*Proceedings of the Fourth
International Conference of
Nordic and General
Linguistics in Oslo 1980*

Edited by
EVEN HOVDHAUGEN

Universitetsforlaget
Oslo - Bergen - Tromsø

1980

Widding, Ole 1952: Et fragment af Stephanus saga (AM 655, 4° XIV B), tekst og kommentar. Acta philologica - ca scandinavica Vol. 21, 143-71.

Widding, Ole ed. 1960: Alkuin i norsk-islandsk overlevering. Editiones arnamagnæanæ, Series A, Vol. 4. Munksgaard, Copenhagen.

Ljubiša Rajić (Beograd)

GAMMELNORSK VOKALHARMONI I SPRÅKTYPLOGISK BELYSNING

Diskusjonen om gammelnorsk vokalharmoni har dreid seg hovedsakelig om to punkt - dens utvikling og uregelmessigheten ved de lave korte vokalene (jfr. Christian- sen 1947, Seip 1955, Hødnebø 1977, Hagland 1978, alle m/ytterligere henvisninger). Likevel kan en ikke si at det er blitt gitt noen fullgod forklaring på noen av de to punktene. Etter min mening kan man kanskje komme et skritt nærmere prinsippene for gammelnorsk vokalharmoni ved å analysere den som et språktypologisk fenomen.

Vokalharmoni finnes som et mindre eller mer fast regulert system i uralske og altaiske språk og i visse afrikanske språk (jfr. t.d. Vago 1973 og Greenberg 1962, begge m/ytterligere henvisninger). Vokalharmonien har også for disse språks vedkommende vært gjenstand for atskillig drøfting og til dels direkte motstridende forklaringer (jfr. t.d. Ringen 1980). I et forsøk på å stille opp en typologisk oversikt over vokalharmoni- en i forskjellige språk, har Aoki (1968) tatt med også språk utenfor de ovennevnte gruppene. Det man kan dra nytte av, er å forsøke å finne ut det generelle, all- menne prinsippet for vokalharmonisk virkning, for der- etter å anvende det for tolkning av gammelnorsk vokal- harmoni. Her kan det ikke bli tale om noen større gjennomgåelse av vokalharmonien i nevnte språk, det er det ikke plass til. Derfor skal jeg ta bare to typiske eksempler - finsk som representant for uralske og tyr- kisk som representant for altaiske språk.

Finsk:

Vokalsystemet

i y u
e ö o
ä a

Vokalharmonisk system

Første staving Vokalharmonisk staving

u o a eller i e

y ö ä eller i e

Dersom stammen har i/e er det vanlig med fremre.

Tyrkisk:

Vokalsystemet i første staving

+høg i ü i u

-høg e ö a o

Vokalsystemet i etterstaving

+høg i ü i u

-høg e a

Vokalharmonisk system

I -I (I er arkifonem av +høg.)

Første staving Vokalharmonisk staving

i e i

ü ö ü

l a l

u o u

I -lar (A er arkifonem av -høg i flertalls morfem.)

Første staving Vokalharmonisk staving

i ü e ö e

l u a o a

Det vokalharmoniske prinsippet kan sammenfattes

slik:

Vokalharmoni er et fonologisk prinsipp som gir seg til kjenne gjennom artikulatorisk likhet mellom vokalen i første staving og vokalen i den vokalharmoniske etterstavingen. Den artikulatoriske likheten består i at disse vokalene har minst én felles relevant distinktiv faktor. Denne felles distinktive faktoren er i de ekspliserte språk positiv korrespondanse vertikalt i systemet, mens andre faktorer kan da virke videre spesifiserende.

Hvordan forholder det seg så i gammelnorsk?

I det følgende skal jeg se bort fra dialektale forskjeller i gjennomføringa av vokalharmonien samt de målførene som har et vokalsystem i etterstaving regulert av andre faktorer enn vokalharmoni. Jeg skal også se bort fra den ulike gjennomføringa av vokalharmonien i

to- og flerstavingsord. Det som er av interesse, er ikke å famne alt som finnes av vokalharmoni, men å finne ut prinsippene for dens virkning der hvor den er mest konsekvent gjennomført, nemlig i vokalharmoniske målføre og i tostavingsord.

Klassisk norrønt vokalsystem i trykksterk staving

i, í Y, ý u, ú

e, é ø, ø o, ó

æ, æ a, á ø, ø (á = ø)

Vokalsystemet i etterstavingen

i u

e o

æ a

Vokalharmonisk system etter Christiansen 1947:100f:

Første staving Vokalharmonisk staving

1. i, í Y, ý u, ú i, u

2. e, é ø, ø o, ó e, o

3. á ø æ e, o

4. æ e/i, u, sjelden o

5. a e, u

6. ø i, u

Diftongene virker etter kvaliteten i vokalen som glidningen skjer mot, dvs. /i, y, u/.

Vokalharmonien virker ikke over junkturen.

Reglene for vokalharmonien kan da formuleres slik:

1. [+høg] ⊃ [+høg] / [+høg] K_o_____
2. [-høg, -lav] ⊃ [-høg, -lav] / [-høg, -lav] K_o_____
3. [+lav, +lang] ⊃ [-høg, -lav] / [+lav, +lang] K_o_____
- 4.-6. [+lav, -lang] impliserer ingen distinktivt sett entydig etterstavingsvokal.

Det er vanskelig å si noe sikkert om vokalsystemet i trykksvak staving etter synkopetida, men ved hjelp av en generativ analyse kan en finne det mest sannsynlige utgangspunktet for vokalharmonien i gammelnorsk.

1. Utgangssystem i - u - a:

1.1. [+høg] → [-høg, -lav] / {[-høg, -lav] / [-lav, +lang]} K_o_____

1.2. Ingen entydig regel ved +lav, -lang.

2. Utgangssystem e - o - a:

2.1. [-høg, -lav] → [+høg] / [+høg] K_o_____

2.2. I omgivelsene [+lav,+lang] Ko_____ingen endring, i omgivelsene [+lav,-lang] Ko_____dels ingen endring, dels endring til [+høg].

3. Utgangssystem i - e - u o - a:

Reglene er de samme som ved det synkrone vokalarmonisystemet, dvs. ingen genereringsregler men implikasjonsregler. Hvis en likevel vil sette opp genereringsregler, impliserer de arkifonem I og U som realiseres vokalarmonisk etter et sett av regler.

Av disse tre systemer er system nr. 2 i strid med prinsippene for vokalarmonien slik den arter seg typologisk i uralske og altaiske språk. Mens vokalarmonitenderer mot artikulatorisk likhet, dvs. er en fjernassimilasjonsprosess, medfører omgivelsene [+lav,-lang] en delvis dissimilasjon. Systemet må derfor forkastes som selvmotstridende.

System nr. 3 er ikke historisk belagt (jfr. Seip 1955:47, 130f og Hødnebo 1977), men det kan ikke utelukkes at det har eksistert. Generativt sett gir det imidlertid svært kompliserte regler for vokalarmoni.

System nr. 1 har de enkleste reglene, og jeg mener at det avspeiler vokalarmoniens historiske opphav. I et ikke-symbolisert språk vil reglene lyde som følger:

1. Ingen vokalarmonisk endring ved høge vokaler ettersom de allerede har felles distinktiv faktor [+høg].

2. Vokalarmonisk endring ved midtre vokaler ved at de "drar" de høge ned til midtre og dermed får en felles distinktiv faktor.

3. Ved lave vokaler inntrer vokalarmonisk endring ved de lange, men ikke ved de korte.

En diakron typologisk sammenlikning med de andre vokalarmoniske språk er ikke mulig fordi en ikke kjenner noe til tilstanden i disse språk før vokalarmonien. Den synkrone sammenlikningen viser at det typologiske prinsippet er tilfredsstillt ved reglene under 1. og 2. Vokalene korresponderer horisontalt i systemet og denne korrespondansen burde anses som vokalarmoniens typologiske konkretisering i gammelnorsk. Ved regelen under 3. er det typologiske prinsipp bare delvis tilfredsstillt, dvs. bare ved de lange. Ettersom det er allmin-

nelig vedtatt at reglene under 1. og 2. ikke er problematiske, vil jeg konsentrere meg om reglene under 3.

Det er, etter min mening, to mulige grunner for en slik uregelmessighet en finner ved de lave vokalene. Den ene er vokalsystemets synkrone tilstand og den andre er vokalsystemets diakrone utvikling.

/e,é,ø,ø/ virker på /i/ langs felles faktoren [+fremre], men må virke på /u/ tvers over vokalsystemet uten noen felles faktor horisontalt eller vertikalt i systemet. /o,ó/ virker på /u/ langs felles faktor [-fremre], men må virke på /i/ tvers over systemet uten noen felles faktor horisontalt eller vertikalt i systemet. Samtlige virker fra etasjen [-høg,-lav] på etasjen [+høg].

Ved de lave vokalene er situasjonen noe annerledes. /æ,æ/ virker på /i/ langs felles faktor [+fremre], men må virke på /u/ tvers over systemet uten noen felles faktor horisontalt eller vertikalt i systemet. /a,á,ø,ø/ virker på /u/ langs felles faktor [-fremre], men må virke på /i/ tvers over systemet uten noen felles faktor horisontalt eller vertikalt i systemet. Samtlige må imidlertid virke over etasjen [-høg,-lav].

Denne ekstra avstanden kan virke hindrende på vokalarmonien. Det er sannsynlig at det er trykkforhold som har spilt stor rolle ved oppståen av vokalarmoni som også Hødnebo 1977 er inne på, men ved en slik avstand kan en tenke seg at kvantiteten også var en faktor. Artikulasjonsintensiteten i både trykk og lengde var ved de lange stor nok til at den kunne virke vokalarmonisk. Ved de korte var den imidlertid ikke sterk nok til å virke vokalarmonisk.

På det diakrone plan spiller det forhold inn at av de tre lave vokalfonemene er bare /a/ det opprinnelige. /æ/ og /ø/ er fonemiserte varianter av arkifonemet A der det har virket i- og u-omlyd. Diakront sett har det vært først omlyd som har virket og deretter vokalarmoni. Vokalarmonisk regel virker altså opphevende på omlydsregelen. I perioden da vokalarmonien virker sterkest i gammelnorsk, dvs. omkring 1300, er de mellomhøge og de høge omlydsproduktene stabili-

sert som fonemer, mens /æ/ tenderer ofte i retning av sammenfall med /e/, og /a/ enten blir omlydt foran stående /u/, dvs. blir til /q/, eller fortsetter å være /a/. Det vil medføre at /æ/ virker på etterfølgende vokal snart som et fonem lik /e/ snart som omlydsprodukt av /i/ og dermed ikke virker senkende på det. Når det gjelder /a/ foran /u/ er det nokså karakteristisk at område for u-omlyd ved stående /u/ og område for vokalharmoni er nokså sammenfallende. De lange vokalfonemene /á,á,ǫ/ har ved sin sterkere artikulasjonsintensitet unndratt seg omlydsvirkningen som diakront eldre enn vokalharmonien.

Det mest problematiske er at /a/ medfører /e/.

En kunne tenke seg at årsaken var at en del av de opprinnelige korte vokalene ble forlenget etter at /á/ falt sammen med /ǫ/ slik at /a/ begynte også å virke som det lange fonemet. Det er imidlertid vanskeligg å påstå noe uten en nærmere undersøkelse.

Når det gjelder skiftet mellom /a/ og /æ/ i endingsapparatet, er det blitt fremsatt en hypotese om at også det er vokalharmonisk bestemt:

"Den vokalharmoniske vekslinga a/æ finnst berre i austlandske skrifter frå eldre tid, og er ikkje vanleg der heller. Vekslinga er av eit anna slag enn dei andre. Både a og æ må ha vore låge vokalar, og skiftet mellom dei er såleis at ein finn æ etter fremre, a etter bakre vokalar. Endingsvokalsystemet i mål med dette skiftet hadde dei tre komplementære fonempara i/e, u/o, æ/a." (Hoff 1971:121)

Hødnebø 1977 har lagt frem et språklig material som klart avviser denne hypotesen. Jeg skal her forsøke å vise at den heller ikke holder mål typologisk sett.

Skiftet /a/, /æ/ forutsetter som utgangspunkt enten et system med arkifonem A som blir vokalharmonisk splitta i /a/ og /æ/, eller et system hvor /a/ og /æ/ allerede finnes i endingsapparatet. Arkifonemet A er ikke historisk belagt i endingsapparatet, men finnes bare i trykksterk staving hvor det blir splitta gjennom omlydsprosessene. Systemet /a/, /æ/ i endingsapparatet er en historisk sett langt yngre foreteelse en de

andre endingsvokalene. Dette systemet opptrer også i helt bestemte omgivelser, nemlig der det finnes et skifte mellom kortstava og langstava ord (jfr. td. Knudsen 1936 og Hødnebø 1977). Det er viktig å bite merke i at /æ/ henholdsvis /á/ så å si aldri forekommer etter kort, trykktung staving. Hvis den vokalharmoniske regelen gjaldt, så måtte den unntas i jamvektsmål, e-mål og a-mål, dvs. alle mål hvor endingsapparatet er regulert av andre prinsipper enn vokalharmoni. Hoff sikter på jamvektsmål, men jamvektregelen gir en langt enklere og sikrere forklaring på skiftet mellom /a/ og /æ/ enn vokalharmoniregelen. Hvis det så var slik at skiftet mellom /a/ og /æ/ var vokalharmonisk bestemt, kunne det forekomme bare i et blandingsmål eller i en meget tidlig fase av utviklingen av jamvektregelen. I dette fall burde også svarabhaktivokalen, som i østnorsk er /æ/, /e/, /a/ og sjelden /i/, være bestemt av vokalharmoniregelen, og det er, så vidt meg bekjent, ikke tilfelle.

Hele hypotesen strider imidlertid mot prinsippet om at vokalharmonien har enhetlige regler for gjennomføring i de språk hvor den finnes som levende system. Hvis man godtok skiftet mellom /a/ og /æ/ som vokalharmonisk, ville man innført både horisontal og vertikal korrespondanse. Så vidt meg bekjent finnes det ikke noe språk hvor vokalharmonien virker samtidig etter to kryssende prinsipper, et som regulerer høge og ikke høge vokaler og et som regulerer lave vokaler, de ene etter horisontal korrespondanse, de andre etter vertikal korrespondanse. Og selv om det fremkom et slikt system, ville den tendert i retning av analogisk utjamning.

Det er dessuten typologisk sett feilaktig å operere med vokalharmoniske par /i/e/ og /u/o/. De er par bare ved vertikal korrespondanse, men ved horisontal korrespondanse er /i-u/e-o/ de vokalharmoniske par.

Vokalharmoni og vokalsvekking virker som to kryssende tendenser som annullerer hverandres virkning. Det er tilfellet også med de andre prosessene (omlyd,

til- og utjamning, labialisering, delabialisering ol.). Og det kan være årsaken til at vokalharmonien forsvinner i nordisk til forskjell fra uralske og altaiske språk hvor den ikke blir møtt av kryssende tendenser.

Litteratur:

- Aoki, Haruo 1968: Toward a Typology of Vowel Harmony. *IJAL* 34,1:142-145.
- Christiansen, Hallfrid 1947: Norske dialekter II. Fra indoeuropeisk til norske dialekter. Tanum-Norli. Oslo.
- Greenberg, Joseph H. 1963: Vowel Harmony in African Languages. Actes du second colloque international de linguistique négro-africaine. Dakar. pp. 33-37.
- Hagland, Jon Ragnar 1978: Studiar i trøndsk diplomspråk. Ei revurdering av brevmaterialaet frå tida før 1350. Nordisk institutt, Universitetet i Trondheim. Skrifter No. 2. Trondheim. Tapir.
- Hoff, Ingeborg 1971: Om vokalveikjing i bøygningsmorfem i gamal austnorsk. I "Mål og namn". Universitetsforlaget. Oslo-Bergen-Tromsø. pp. 105-135.
- Høbbeø, Finn 1977: Trykk - vokalharmoni - vokalbalanse. I "Sjötíu ritgerdir helgaðar Jakobi Benediktssyni 20. júlí 1977. Fyrri hluti." Stofnun Árna Magnússonar. Reykjavík. pp. 375-383.
- Knudsen, Trygve 1936: D. A. Seip: "Norsk språkhistorie til omkring 1370". Maal og Minne. pp. 177-209.
- Ringen, Catherine O. 1980: Uralic and Altaic vowel harmony: a problem for natural generative phonology. Journal of linguistics. 16,1:37-44.
- Seip, Didrik Arup 1955: Norsk språkhistorie til omkring 1370. 2. utgave. Aschehoug. Oslo.
- Vago, M. Robert 1973: Abstract Vowel Harmony Systems in Uralic and Altaic Languages. Language 49,3: 579-605.

K. Ringgaard (Århus):

THE STØD AND THE SCANDINAVIAN TONAL ACCENTS:

It is commonly assumed by the Scandinavian linguists that the Danish stød and the Scandinavian tonal accents are genetically related. The reason for this assumption is the almost identical distribution of stød and accent 1. Most people are of the opinion that also Danish once had tonal accents and that consequently the stød is a later development, which by some Danish language historians is placed in the early Middle Ages (12th century) (e.g. P. Skautrup, 1944) by others somewhat later (15th or 16th century) (e.g. Otto Jespersen, 1913, K. Ringgaard, 1978). This opinion is supported by the fact that some geographical-marginal Danish dialects do have tonal accents, and that the extension of this dialectal region is known to have decreased while the stød region has increased in recent times (K. Ringgaard, 1978). Moreover a development from accent 1 to stød a priori seems articulatorily more probable than the other way round although no quite satisfactory explanation has been given as yet. The most interesting ones are Karl Verner (1881) and S. Ohman (1967).

But not all have subscribed to this opinion. Already Axel Kock (1878) would not wholly discard the possibility that the stød might have been a part of accent 1. More recently Alice Wyland Grundt (1975) tries to show that both stød and tonal accent originates from the monophthongization of centering diphthongs. "The tonal accents of Norwegian and Swedish [are] reflexes of former heavy disyllabic sequences and the stød and tonal accents of Danish and Low German [are] reflexes of former light disyllabic sequences." In her